

جلد
سوم

روزشمار ۱۵ خرداد

پانیز ۱۳۴۰

به کوشش احد گودرزیانی

www.kotab.ir

فهرست

۷	مقدمه
۱۳	مهر ۱۳۴۰
۱۲۷	آبان ۱۳۴۰
۲۱۱	آذر ۱۳۴۰
۳۰۷	نماینه
۳۴۴	کتابنامه
۳۵۱	فهرست اعلام

مقدمه

هرچه از یک حادثه تاریخی فاصله می‌گیریم، نگاه به آن دستخوش تغییر و حتی تحول می‌شود. این اتفاق، اگر با نکیه بر جست‌وجو و کسب آگاهی صورت بگیرد، نمایاندن آن حادثه آسان‌تر خواهد بود و اگر چنین نباشد، جز سطحی‌نگری و افزودن بر ابهام و تردید، دست‌آوردی در پی نخواهد داشت.

۱۵ خرداد ۱۳۴۲ یک روز تاریخی برای نهضت اسلامی مردم ایران است. در حافظه عمومی ایرانیان، این مناسبت با چند شاخصه شناخته می‌شود: سخنرانی مهمی از امام خمینی، دستگیری ایشان و شهادت گروهی از طرفداران امام. جست‌وجوی دقیق در حافظه خاص این واقعه نیز در نهایت به این چند ویژگی می‌رسد، اما با حاصلی ماندگار که نقش واقعه را در مرور زمان تازه نگه می‌دارد.

روزشمار ۱۵ خرداد می‌خواهد فاصله بین دو حافظه عمومی و خاص را طی کند. این کار از نخستین روزهای سال ۱۳۷۶ آغاز و منابع، موجود توسط همکاران واحد تدوین تاریخ دفتر ادبیات انقلاب اسلامی حوزه هنری در قالب «طرح تحقیقاتی ۱۵ خرداد ۱۳۴۲»، جست‌وجو و یادداشت‌برداری شد. این بررسی از آغاز سال ۱۳۴۰ تا پایان سال ۱۳۴۳ شمسی را دربرگرفت تا از مقدمه و بازتاب حوادث خرداد ۱۳۴۲ نیز به صورت کامل یاد شود.

منابع داخلی و خارجی این روزشمار در قالب کتاب، نشریات و مطبوعات و اسناد بود که منابع خارجی پس از ترجمه به فارسی و از طریق جست‌وجو در کتابخانه‌ها و شبکه اطلاع‌رسانی جهانی (اینترنِت) گرد آمد. در جمع منابع، کم نیست کتاب و نشریات و خاطرات و اسنادی که برای نخستین بار، برای روایت این واقعه تاریخی مورد توجه و استفاده قرار گرفته است. این آثار با فعالیت واحدهای دیگر دفتر ادبیات انقلاب اسلامی حوزه هنری (واحد تاریخ شفاهی، واحد فرهنگ ناموران معاصر ایران، بایگانی اسناد و گروه ترجمه زبانهای خارجی) فراهم آمد.

بررسی منابع و کسب اطمینان از اینکه همه منابع موجود درباره حوادث خرداد ۱۳۴۲ و

قبل و بعد از آن، دیده شده است؛ پنج سال طول کشید و اوایل دهه ۱۳۸۰ (حدود چهل سال پس از خرداد ۱۳۴۲) کار نگارش روزشمار ۱۵ خرداد آغاز شد. البته بررسی منابع تازه‌ای که درباره این رویداد منتشر می‌شود، همچنان ادامه دارد و نتیجه آن در میان این روزشمار جای خواهد گرفت. برای هر روز از این دوره زمانی (آغاز سال ۱۳۴۰ تا پایان سال ۱۳۴۳) حجم زیادی یادداشت (فیش) وجود دارد. معمولاً یک خبر به روایت چند منبع دیده و با توجه به اعتبار هر منبع، نقل می‌شود. در این نگارش با هدف اطلاع‌رسانی دقیق از وقایع، روایت منابع از یک خبر یا اتفاق به گونه‌ای تلفیق می‌شود که در نهایت نمای کامل و در حد امکان لحظه به لحظه‌ای از ماجرا ارائه کند. این کار با توجه به اعتبار و نگاه بالا و پایین و پس و پیش منابع، سخت است، اما تلاش شد از این سختی با دقت و نکته‌سنجی عبور کنیم. خود به خود حاصل کار نشان خواهد داد چقدر موفق بوده‌ایم؛ زمانی که این اثر توسط کارشناسان تاریخ و علاقه‌مندان مطالعه شود و نظر آنان به دست ما برسد.

مجلد اول این روزشمار ۱۵ خرداد در آغاز سال ۱۳۸۴ منتشر شد. در این مجلد وقایع بهار سال ۱۳۴۰ مرور شد. فهرستی از اتفاقات این فصل، تشخیص دست‌اندرکاران روزشمار را تأیید می‌کند که بهار سال ۱۳۴۰ نقطه آغاز مناسبی برای بررسی تحولات آتی ایران است. بندهای مهم فهرست وقایع چنین است:

- رحلت حضرت آیت‌الله العظمی سیدحسین طباطبائی بروجردی و توجه به شناسایی مرجع تقلید جانشین ایشان.

- اعتراض و تظاهرات و اعتصاب دانشجویان، معلمان، کارمندان و کارگران.

- انتقال سمت نخست‌وزیری از جعفر شریف‌امامی به علی امینی.

- انحلال دو مجلس (وقت) سنا و شورای ملی.

- تأسیس نهضت آزادی ایران و میتینگ جبهه ملی.

- بازداشت چهره‌های نظامی به اتهام فساد مالی.

- فعالیت جمعیت‌های زنان به ریاست یک زن وابسته به حکومت و اعلام موجودیت اتحادیه زنان

حقوق‌دان ایران.

- آغاز اجرای قانون اصلاحات ارضی.

این فهرست نشان می‌دهد که پهلوی دوم، پس از رحلت آیت‌الله العظمی بروجردی، به فعالیت سیاسی و اجتماعی خود در بخش‌هایی خارج از محدوده شرع و عرف، دامن زد، اما با مقاومت مردمی و مذهبی روبه‌رو است. این مقاومت ریشه در برخوردهای گذشته رژیم دارد و محمدرضا پهلوی، در سال بیستم حکومت خود، هنوز نتوانسته بود، با افکار عمومی مواجهه منطقی داشته باشد. (پهلوی دوم تا روز سقوط هم موفق به این کار نشد).

از سوی دیگر با رحلت آیت‌الله العظمی بروجردی، توجه به شناسایی مرجع تقلید جانشین

ایشان، جامعه شیعه ایران را به سوی آیت‌الله سیدروح‌الله خمینی سوق داد. ایشان نیز متوجه این روی‌آوری و چگونگی آن بود و شاید به همین لحاظ است که از بهار سال ۱۳۴۰ شمسی صدور اجازه‌نامه‌هایی را آغاز می‌کند. صاحب هر اجازه‌نامه نیز، در مسائل شرعی به مردم منطقه سکونت خود مشورت می‌دهد.

مجلد دوم از روزشمار ۱۵ خرداد در سال ۱۳۸۶ منتشر شد. در این مجلد وقایع تابستان ۱۳۴۰ مرور می‌شود. فهرستی از اتفاقات مهم این فصل چنین است:

- توقیف محدود و کوتاه مدت نشریات.
- اجتماع و اعتراض دانشجویان ایرانی در خارج از کشور.
- توجه مفسران روزنامه‌های خارجی به اوضاع داخلی ایران.
- تعطیلی برخی کارخانه‌ها و اعتراض کارگران و نمایندگان اصناف.
- توجه اقتصادی و مالی آمریکا به ایران و امیدواری نخست‌وزیر وقت به توجه بیشتر آمریکا.
- افزایش میزان تولید نفت خام ایران.
- انتقاد محمدرضا پهلوی از عدم توجه کافی رئیس‌جمهوری آمریکا به ایران.
- سفر هیئت اقتصادی ایران به اروپا و آمریکا برای وام گرفتن و گفت‌وگو درباره مسائل اقتصادی ایران و برنامه سوم آبادانی.
- تظاهرات به مناسبت سالگرد قیام سی‌ام تیر و دستگیری اعضای شورای مرکزی جبهه ملی و نهضت آزادی و هواداران آنان.
- نخستین سخنرانی محمدرضا پهلوی در جمع مردم.
- در کنار این اتفاقات، علی‌امینی - نخست‌وزیر - با سخنرانیهای پی‌درپی در جمع گروههای مختلف، سعی در حفظ آرامش خود دارد و وعده می‌دهد که مشکلات کشور بزودی برطرف می‌شود. اما معلوم است، انتقاد و اعتراض گروههای مختلف، مثل: سیاستمداران کنار گذاشته شده یا خارج از صحنه، گروههای سیاسی، کارگران، معلمان و بویژه دانشجویان، دارد حوصله او را سر می‌برد. بعضی برخوردهای آشکار و پنهان و کلام نیش‌دار علی‌امینی، نشان از عصبانیت اوست. در مجلد سوم روزشمار ۱۵ خرداد که در پی می‌آید، وقایع پاییز ۱۳۴۰ بازگو می‌شود. در این فصل:

- ساواک دستور کنترل وضعیت اجتماعات را در قم می‌دهد و چنین به نظر می‌رسد که این دستور با توجه به نقش این شهر در انتخاب مرجع تقلید بعد از حضرت آیت‌الله العظمی بروجردی، داده شده است. در این حال بارزترین صحنه حضور روحانیان، اعتراض به تهیه فیلم زندگی حضرت محمد (ص) است. از سوی دیگر آیت‌الله سیدروح‌الله خمینی، اجازه‌نامه‌هایی برای بعضی روحانیان در خصوص رسیدگی و انجام امور شرعی مردم صادر می‌کند.

- محمدرضا پهلوی به یک سفر خارجی و چند سفر داخلی می‌رود. سفر خارجی او به فرانسه است و سفر داخلی‌اش به چند استان برای افتتاح کارخانجات یا بهره‌برداری از سدها، شاه در انتظار اجرای قانون اصلاحات ارضی است. این را به زبان می‌آورد و خطاب او بیشتر با علی امینی - نخست‌وزیر - و حسن ارستجانی - وزیر کشاورزی - است. محمدرضا پهلوی واکنشهای دیگری هم دارد. در غیبت مجلس منحل شده، اختیاراتی را برای نخست‌وزیر فهرست می‌کند و بنیاد پهلوی را راه می‌اندازد.

- علی امینی، نیز در این فصل به چند سفر داخلی می‌رود که خبرسازترین آنها سفر به تبریز و روبه‌روی با دانشجویان دانشگاه تبریز است. این روبه‌روی با دانشجویان در نقاط دیگر هم بود و ادامه داشت. مواجهه دیگر نخست‌وزیر با مسائل اقتصادی و فساد اقتصادی بود. پرونده شرکت شیلات به دادگاه رفت و حکم صادر شد و برخی چهره‌های سیاسی و اقتصادی مثل ابوالحسن ابتهاج، احضار و بازداشت شدند. نطقهای علی امینی هم کماکان ادامه داشت و گلایه‌های او از مطبوعات و طبقه مرفه و مخالفان. نخست‌وزیر همچنین به بررسی برنامه سوم اقتصادی کشور پرداخت که در این میان نقاط ضعف سازمان برنامه و برنامه‌های گذشته مطرح شد. امینی از این نقاط ضعف معمولاً برای نشان دادن نقش اصلاح‌گری خود استفاده می‌کرد و به این وسیله عملکردش را موجه جلوه می‌داد. احساس خطر امینی از افسران عالی‌رتبه ارتش و شخص تیمور بختیار نیز در این فصل علنی و اسباب مظلوم‌نمایی نخست‌وزیر شد.

- روابط گرم آمریکا و دولت امینی تقویم داشت: در قالب ورود وزیر کشاورزی آمریکا به ایران، سفر سناتورهای آمریکایی به تهران و دیالوگهای خاص با سفیر آمریکا در ایران. سفارت آمریکا، همچنان که این مجلد نشان می‌دهد به گفت‌وگو با نمایندگان جریانات سیاسی داخل کشور هم پرداخته است. چنین به نظر می‌رسد که آمریکا می‌خواسته لحظه به لحظه از نبض حیات سیاست داخلی ایران باخبر باشد و پیش‌بینیهایش از اوضاع دقیق‌تر تنظیم و ارائه شود. شوروی هم با آنکه به ظاهر شاخه‌هایی از حزب توده در ایران تحت فشار قرار گرفته منحل شده بودند، روابط خود را محدود به پاره‌ای گلایه‌ها و اعتراضهای سیاسی بین‌المللی کرده بود که در اصل، در قالب جنگ سرد با آمریکا می‌گنجید.

- اقتصاد ایران، در رویای تمام آمریکایی و غربی شدن به سر می‌برد. سفرهای هیئتهای اقتصادی ایران به کشورهای غربی و گفت‌وگوی مقامات آمریکایی در تهران درباره برنامه‌های اقتصادی، گواه این وضعیت است.

عدم وجود مجلس شورای ملی نیز نوعی کمک به دولت امینی در این راه محسوب می‌شود. گرفتن وام یا به عبارتی استقراض هم در روش اقتصادی دولت امینی نقش بسزایی به عنوان حلال مقطعی مشکلات بازی می‌کند و مورد نظر جدی سفر هیئتهای اقتصادی دولت او و مخالفان وی است.

- دولت علی امینی دو حرکت را در حوزه‌های داخلی و خارجی به آرامی انجام داد. یکی طرح و پی‌گیریهای ابتدایی درخصوص لایحه انجمنهای ایالتی و ولایتی و دیگر، ملاقات با نخست‌وزیر اسرائیل؛ ملاقاتی غیررسمی و در هاله‌ای از ابهام.

- صف مخالفان حکومت پهلوی و به خصوص دولت علی امینی به ظاهر دچار دسته‌بندی خاصی است. مخالفت علنی مشخصی با شخص محمدرضا پهلوی صورت نمی‌گیرد و بیشتر حمله‌ها به صراحت، خطاب به نخست‌وزیر است. در این دایره فعالیت «حزب توده» و «جبهه ملی» و «نهضت آزادی» و بعضی ائتلافهای خلق‌الساعه مثل «جمعیت مدافعین قانون اساسی» بارز است. بعضی دستگیرشدگان به جرم فساد اقتصادی نیز مخالفت‌هایی به زبان می‌آورند، اما به نظر می‌رسد آن‌قدر مراقب هستند که به حوزه‌هایی وارد نشوند که امکان دردرهای تازه برایشان داشته باشد. دانشجویان و مطبوعات هم به سهم خود بر طبل مخالفتها می‌کوبند و حساسیت زیادی علیه خود برمی‌انگیزانند. تا آنجا که حتی محمدرضا پهلوی واکنش نشان می‌دهد و وظیفه مرسوم دانشجویان را در دانشگاه به مسئولان دانشگاهی گوشزد می‌کند. اما مطبوعات هرچا احساس می‌کنند، فضایی باز است و حرفی قابل طرح‌ها را آن استفاده می‌کنند، بدون محاسبه‌ای خاص و البته هزینه این نوع حرکت، دستگیریهایی محدود از میان دانشجویان است.

به این ترتیب مجله‌های اول و دوم و سوم روزشمار، در مسیری از روزهای تاریخ ایران قدم برمی‌دارد که در نهایت به ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ خواهد رسید. در این مسیر، چهره‌ها، اتفاقات و واکنشها با مخاطب سخن می‌گویند و اگر تحلیلی از شرایط و اوضاع به ذهن خواننده می‌رسد، از گرد آمدن و اقتضای طبیعی اخبار است؛ وگرنه، این روزشمار به دنبال تحلیل وقایع آن دوره تاریخی نیست.

این اثر در مجله‌های بعد به ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و پایان دوره زمانی مورد توجه خود (پایان سال ۱۳۴۳) نزدیک می‌شود. پیش‌بینی اولیه به ما می‌گوید که حجم نهایی روزشمار ۱۵ خرداد حدود شانزده مجلد خواهد شد.

روزشمار هر روز با عنوانهای خبرهای همان روز آغاز می‌شود و سپس متن خبرها، وقایع آن روز را شرح می‌دهد. این متن پی‌نوشتی دارد که شامل نشانی منابع خبری است. نشانی منابع مطبوعاتی در همین پی‌نوشت کامل است، اما نشانی منابع کتابخانه‌ای در ضمیمه دیگری در پایان هر مجلد، با عنوان «کتاب‌نامه» تکمیل می‌شود. پایان هر مجلد، جز کتاب‌نامه، فهرستی با عنوان کلی «نمایه» دارد. این نمایه شامل معرفی شخصیتها، مکانها، نشریه‌ها و منابع خبری و شرح بعضی مفاهیم است. فاصله زمانی انتشار این اثر با زمان واقعه مورد نظر که بیش از چهل سال است، ایجاب می‌کرد که چنین نمایه‌ای شکل بگیرد. این توضیح لازم است که مداخل نمایه هر جلد با تکرار آنها در جلد‌های بعد، در نمایه آن مجله‌ها معرفی نخواهد شد و نمایه هر جلد شامل معرفی نامها و عنوانهایی است که برای نخستین بار مطرح می‌شوند.

در پایان این مقدمه نام کسانی را می‌خوانید که در دفتر ادبیات انقلاب اسلامی حوزه هنری و واحد تدوین این دفتر و در سمت‌های مختلف، در فراهم آمدن جلد سوم روز شمار ۱۵ خرداد نقش داشته‌اند:

براتی طرقی، محمد - بهبودی، هدایت‌الله - پیروی، محمدصادق - حبیبی‌نژاد، ذبیح‌الله - دانا، علیرضا - رضایی، حسین - ساسانی، فرهاد - صادقی، اکرم - صباگردی‌مقدم، احمد - علیان‌نژاد، میرزا باقر - غنی‌یاری، محسن - کریمی، محمد - گلشن‌روغنی، جعفر - گوهریان، رئوف - مالکی، سعید - ملائیان، زهرا - موسی‌خان، محمدمهدی - نصیری، حسین - واضح، عباس - یساقی، محمدعلی.
حاصل کار پژوهشی این گروه توسط احد گودرزیانی نوشته و تنظیم شد و آقای سیدمحمدصادق فیض آن را ویرایش کرد.

دفتر ادبیات انقلاب اسلامی